

Klima- og økosjælesorg

Pastoralteologisk refleksivitet som udgangspunkt

Christine Tind Johannessen

Pastoralteologien har i de senere år taget det voksende fokus på klimaforandringer og biodiversitetskriser til sig med øje for den vigtige rolle, som kirken kan spille. Her har sjælesorgen ikke mindst blik for mentale reaktioner som klimangst, -traumer og -sorg. At gå ind i det pastorale arbejde med klimasjælesorg kan imidlertid udfordre sjælesørgerens egne reaktioner på den menneskeskabte klimakrise, der blandt andet kan relatere sig til forskellige former for benægtelse, forsimpning og antropocentrisk teologi. På baggrund af pastoralteologisk teori og praksis, herunder mit eget arbejde med sjælesorg, vil jeg i denne artikel argumentere for sjælesorgens rolle i at drage omsorg for vores klode. I artiklen peger jeg på, hvordan en øget pastoralteologisk refleksivitet omkring vores forhold til verden er helt basal for klimasjælesørgerisk praksis. I artiklens sidste del illustrerer jeg en simpel øvelse som inspiration til, hvordan sjælesorgen eksempelvis kan bidrage til en refleksiv proces gennem understøttelse af et opbyggeligt og kollektivt rum, der åbner os for verden med andre arter og liv end det menneskelige, og som søger at modgå forskellige former for handlingslammelse – både for sjælesørgere og sjælesorgssøgende.¹

1. Denne artikel bygger på mit weboplæg "Klima- og økosjælesorg", Folkekirken Uddannelses- og Videnscenter, FUV-timen, d. 24.10.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=IPJJpFY5fYw>

Indflyvning til det sjælesørgeriske felt

For over et årti siden skrev den canadiske aktivist Naomi Klein, at klimakrisen ændrer alt (Klein 2014). Den påvirker alt fra have, gletsjere og skove til landbrug, infrastruktur, kulturer, byer, regeringer, osv. Klimaforandringer sker i følgeskab med racisme, sexismen og andre former for marginalisering og undertrykkelse. Vestlige former for imperialisme, kolonialisme og nationalisme er intersektionelt forbundet med klimakrisen – ligesom kristendommens virkningshistorie ikke går fri som medvirkende og medskyldig.

Dette – at klimakrisen ændrer alt, og at den afslører foruroligende sandheder om, hvordan vi lever i verden – peger på et afgørende behov for, at vi forholder os kritisk, men også på et dybt behov for omsorg og retfærdighed. Pastoralteologer har, i min optik, altid været interesseret i, hvordan vi organiserer livsfællesskaber, som drager omsorg for egne medlemmer, for mennesker fra andre samfund og, forhåbentlig, for andre arter. Kort sagt, klima- og økokrisen har betydning for og i sjælesorgen, fordi krisen påvirker alle områder i vores liv.

Sjælesorgens rolle i klima- og økokrise

At kirken skal træde til med sjælesørgerisk hjælp og støtte, hvor pludselige katastrofer indtræffer, er indlysende (Johannessen-Henry 2015c, 2016b, 2017, Johannessen 2024b). Til forskel herfra er krisen med klimaforandringer og biodiversitetskrisen en katastrofe, der bliver ved og ved. Som sådan er den i dag blevet et eksistentielt grundvilkår, hvilket sætter en stor og vedvarende opgave for sjælesorgen.

Mentalt set medfører klimakrisen følelsesmæssige reaktioner som bl.a. sorg, frygt, vrede og raseri. Den fremkalder psykologiske reaktioner, der fungerer som forsvarsmekanismer – reaktioner som fx benægtelse, skepsis, ligegyldighed, nihilisme og forskellige former for undvigelser, der beskytter mod stigende angst og tanker, som vi ikke kan acceptere, og en overvældende magtesløshed (McCarroll 2022). Selvom mennesker måske ikke er direkte påvirket af klimaforandringerne, så kan bekymringerne om dem føre til forskellige former for psykologisk lidelse og stress (van Nieuwenhuizen et

al. 2021). Her tyder det på, at forskellige former for psykoterapi kan have en positiv indvirkning på reaktioner afledt fra klimakrisen (Budziszewska og Jonsson 2021). – Imidlertid er reaktioner på klimaforandringer er ikke kun følelser, der skal slippes af med, men indikerer erfaringer, der skal læres; reaktionerne skal ikke kun ses som et problem eller tilstand, der skal løses. Snarere kan man sige, at de er vigtige at møde og være med, fordi de gør os bevidste om vores indvirkning på verden (LaMothe 2016). Dette udgør en pastoralteologisk udfordring, hvor sjælesorg har en vigtig rolle at spille.

Nærmere kan sjælesorgen spille en rolle i udviklingen af alternative dialoger, støttende sociale netværk og i hele vores indstilling til at opbygge et levende forhold til kloden. Spørgsmålet er, *hvordan sjælesorg kan hjælpe med at mærke, "tænke og leve anderledes"* (jf. McFague 2017)? – *Hvordan kan den omsorgsfuldt understøtte forestillinger om anderledes opbyggelige og kærende måder at være med og i verden på?* Sjælesorgen har et vigtigt ansvar at være sig bevidst, både i dette at forholde sig til de antropocæne systemer, som vi er "syttet" ind i (også teologisk), og – i samme åndedrag – at understøtte individers dybe behov for omsorg og retfærdighed.

Udvikling af klimasjælesorg i pastoralteologien

Fokus på klimaforandringer og udviklingen af et decideret felt indenfor pastoralteologien er vokset hastigt i 2020'erne (Johannessen, McCarroll og LaMothe 2025). Det kan diskuteres, hvem der var forløberne for etableringen af feltet, hvor langt det rækker tilbage, og hvornår man kan tale om et egentligt etableret felt. Nogle af os vil hævde, at pastoralteologien er kommet lidt sent til temaet om klimaforandringerne: Ser vi på den engelsksprogede litteratur, så udkommer de første bøger, der decideret adresserer økosjælesorg, i starten af 1990'erne, men det er imidlertid først omkring 25 år efter – omkring 2016 – at der viser sig et løft med flere udgivelser hvert år; og først i de seneste fem til seks år, begynder vi at se en vedvarende samtale, hvor forskere i feltet forholder sig til hinandens arbejder og kæmper med antropocentrisme indenfor metodologier, kilder og normer – samt begynder at foreslå "Jord-centrerede" normer for feltet (Johannessen, McCarroll og LaMothe 2025).

At centreringen af mennesket i nyere tid har fyldt hele forståelsen af, hvad og hvordan pastoral omsorg er, men også hvordan dette syn langsomt sprænges, viser sig bl.a. i de ikoniske betegnelser for sjælesorgens hovedsigte og virke. Billedet “The Living Human Document” – som med ophav i sjælesorgsbevægelsens start i 1930’erne udtrykker, at sjælesorg tager udgangspunkt i konfidentens livssituation og erfaring af livet som forbundet med Gud (Boisen 1936) – udvides på afgørende vis i midten af 1990’erne til “The Living Human Web”, der indbefatter forståelsen af medmenneskelige forhold som mere end båndet mellem enkeltpersoner (Miller-McLemore 1996). Hermed fremkalder pastortaleologen Bonnie Miller-McLemore et sjælesorgsbillede, hvor menneskers liv er sammenvævet med hele samfund, på kryds og tværs af familiemønstre, institutioner, ideologier, retsprincipper og offentlig politik – alt sammen medbestemmende for det enkelte menneskes helbred og følelsesmæssige velbefindende. Hvor “The Living Human Document” adresserede udfordringer fra den del af teologien, som så sjælesorgen som irrelevant eller et slags pseudo-felt, responderede “The Living Human Web” på udfordringen fra social uretfærdighed og fremhæver en ikke-patriarkalsk teologi om individernes sammenhæng. Dette net (*web*) erfares ikke kun som et harmonisk sikkerhedssystem. Nettet medtager ofrenes erfaringer af at være fanget i et sammenfiltret og kompliceret edderkoppespind, hvor sjælesorgen tillige må være optaget af dem, der spinder mønstrene. Dermed søger sjælesorgsbilledet som et net eller netværk på én og samme gang at rumme forbunden samhørighed, kompleksitet og kritisk at distancere sig til de træk, der kuer den enkelte (se Johannessen-Henry 2015a, Johannessen-Henry og Iversen 2019).

Siden har sjælesorgen gradvist indset dens egen blindhed overfor “det-andet-end-menneskelige”, hvor ordet menneskelig (*human*) som eksklusivt i netværksbilledet kommer under pres. I dag vil jeg hævde, at det både er meget sigende og paradoksalt, at dér – lige midt i dette i grunden organiske (araknisk inspirerede) dynamiske sjælesorgsbillede – altdominerer antropocentrismens ansigt. I en nyere artikel udtrykker Miller-McLemore selvransagende det spørgsmål, som de fleste, der beskæftiger med klimasjælesorg i dag, stiller sig selv: “How did I miss this?” (Miller-McLemore 2020) – ja, *hvordan kunne vi overse det?* Siden har Ryan LaMothe cementeret den antropocæne tidsalder som vilkår for sjælesorg med følgende definition:

A theological activity of the community of faith, performed by recognized members of the church and directed toward manifesting the Good News in acts of healing, guiding, sustaining, reconciling, resisting, and sanctifying for the sake of individuals and communities within and outside the church (...) concerned with care and cure of souls, which includes caring for families, communities, societies, and, in the Anthropocene Age, other species and the Earth (LaMothe 2022).

Med det udgangspunkt bliver det næste spørgsmål, hvordan sjælesørgeren kan arbejde med en klimasjælesorgspraksis, der understøtter den, der søger sjælesorg såvel som sjælesørgeren selv i at forholde sig kritisk til de systemer, vi alle er en del af, og samtidig opbygger gennem omsorg, der kalder på retfærdighed.

Klimasjælesorg på praksis-teoretisk grundlag

Som det gælder det meste arbejde med sjælesorg i nutiden, er der inden for fagdisciplinen en fortsat stigende bevidsthed om, at intersubjektivitet er afgørende, når det handler om evnen til at være nærværende og respondere empatisk og indfølelse i den kærende (sjælesørgeriske) position (Johannessen 2018, 2021). I den forstand må man som sjælesørger kigge lidt på sit eget sind – sindstilstande, reaktioner og handlemønstre – for at kunne hjælpe andre (Cooper-White 2004, Johannessen 2023, 2026).

I en eftermoderne tilgang til sjælesorg ligger også et antihierarkisk islæt, hvor det er en kompliceret sag at afgøre, hvem der lytter og hvem, der er den, der lyttes til (Cooper-White 2015). Sjælesorgen praktiseres i rummet mellem de involverede som en slags "delt visdom". Det særlige i sammenhæng med klimakrisen er netop, at sjælesorgen her kompliceres endnu mere af den simple kendsgerning, at vi *alle* er påvirket af og involveret i krisen (jf. Cunsolo og Landman 2017). Eller mere præcist: klimakrisen påvirker alle, men naturligvis ikke i samme grad, og ikke alle mennesker er lige ansvarlige for krisen. Desuden vil privilegerede nationer og samfund have flere ressourcer til at være modstandsdygtige. At alle er påvirket af krisen, betyder

kort sagt, at sjælesørgeren må gøre et større arbejde og forarbejde med at reflektere, hvordan hun selv reagerer på krisen, og hvordan omsorgen kan opbygge (Panu 2020, McCarroll 2022).

I og med den antihierarkiske tilgang, er refleksiviteten, som både er møntet på de mennesker der søger sjælesorgen og sjælesørgerne selv, for alvor blevet noget, der optager klimasjælesorgsfeltet. Dvs. at sjælesørgeren ikke kun er i spil, som den der hjælper, men samtidig må forstå sig som en, der selv har brug for klimasjælesorg. Refleksionsarbejdet kan foregå individuelt og i fællesskaber. Frem for blot at tilbyde ressourcer, der reflekterer *over* og *om* klimasjælesorg, er der i sjælesorgsfeltet et vedvarende og intensiveret fokus på at tilbyde ressourcer, der angår *hvordan*. Og at sjælesørgeren tilmed tager sin egen medicin i arbejdet med *hvordan*. I en klimakrise bliver det endnu mere magtpåliggende i praktisk teologi at insistere på at gøre forsøg på at besvare spørgsmålet: “How do we live into and not just talk about a theological anthropology and worldview radically different from dominant frameworks?” (Miller-McLemore 2022).

Hvordan sådanne bevægelser kan ske i praksis, har jeg arbejdet intenst med de seneste år i forhold til at udvikle og afprøve forskellige klimasjælesorgsmodeller til inspiration og hjælp for sjælesørgere – til gavn for dem, der søger sjælesorg. Modellerne arbejder med

- hvordan klimakrisen viser sig med forskellige udtryk i det sjælesørgerske rum, og hvordan disse tilstande kan mødes af sjælesørgeren (Johannessen 2022);
- hvordan sjælesorgen kan skabe plads til vores natur- og klodeforhold som del af en opbyggelig praksis (Johannessen 2024a);
- og hvordan man kan forstå, undersøge og erfare den rejse og forandring, sjælesørgeren selv går gennem som vidne til andres klima-reaktioner, samtidig med, at dette løbende deles i et opbyggeligt fællesskab (Johannessen 2026).

Fagmetodologisk set vokser denne måde at arbejde på ud af et perspektiv, der prioriterer kontekst og “situeret viden” (Haraway 1988). Pastoralteologen Elaine Graham citerer kollegaen Frances Ward for at skrive: “An insi-

stence on the primacy of lived experience is not a surrender to anti-intellectualism – in fact, it requires a high degree of methodological sophistication of knowing and hearing and a preparedness to live with the ‘messiness’ of existence” (Graham 2014). Der er tale om refleksiv viden, som viser sin holdbarhed ved at skabe størst mulig transparens i det situationsbestemte materiale, frem for at vise en generel objektiviserbarhed. Kort sagt er det gennem sammenbindingerne mellem empirisk materiale og litterære tekster i en refleksiv proces, at den producerede viden toner frem (Johannessen-Henry 2015a).

Et begyndelsessted: en basis-øvelse for refleksiv klimasjælesorg

I det følgende vil jeg vise, hvordan sjælesorgen kan arbejde gennem tre enkle refleksionsspørgsmål, der stilles på lige vilkår til alle. Spørgsmålene er inspireret af en forholdsvis kort øvelse, som to gode sjælesorgskolleger og jeg på tværs af nationer gav i opdrag at føre hinanden igennem i et større fællesskab af andre sjælesorgsteologer – som derefter skulle gentage samme refleksionsproces med hinanden i mindre grupper. Øvelsen havde til formål at bringe frem i rummet, hvordan klimasjælesorg omfatter os alle, og i et opbyggeligt fællesskab dele den bevægelse det er, at forholde sig til klimakrisen og kære sig om verden sammen. Som illustration af processen – og i håb om at andre vil gøre forsøg med variationer af den slags refleksive processer – i sognegårde, med kolleger, konfirmander, generation X’er, Y’er, Z’er, boomer’e eller andre – lægger jeg her en optegnelse af min egen bevægelse frem i al sit banale, umiddelbare, ubehjælpelige og personlige udtryk, som den kom frem i kollegafællesskabet – her i skriftens formidlende form.

Det første spørgsmål handler om, hvad der er baggrunden for, at temaet om klima vakte ens interesse? Hvordan det blev vigtigt? (I denne kontekst kunne jeg spørge læseren: hvad er baggrunden for din interesse, siden du åbnede denne artikel? – hvordan blev klima og biodiversitet vigtigt for dig... i et sjælesorgsperspektiv?)

Selvfølgelig havde jeg gennem en del år hørt om smeltende gletsjere og kælvende isbjerger, om dyrearter og planter, der forsvinder. Intellektmæssigt kendte jeg godt til nogle af de nedslående kendsgerninger. Men for nogle år siden slog klimakrisen mig for alvor. Det var, da jeg pludselig forstod tegnet fra de smeltende iskapper – det var dér, hvor det i større skala gik op for mig, hvad vi er ved at miste. Sorgen mærkes helt fysisk i kroppen, i maven, som er et filter revet af mig, hvor jeg ser forureningen, vandet der bliver mørkere, mere grumset, reduceret ilt, plastik overalt, stigende oversvømmelser og brande – og midt i alt dette lidende dyr og mennesker, der skriger og forsøger at flygte – mennesker overalt, både de ramte lidende og de privilegerede herskende. “Der er voldsomme skovbrænde herovre” fortalte min canadiske kollega. Dyreskrigene.

Fagligt melder spørgsmålet sig i lighed med Miller-McLemore’s: Hvordan har sjælesorgen kunnet operere i et så forsimplet og antropocentrisk billede? Teologen Sallie McFague forklarer det sådan, at det protestantiske fokus siden reformationen er blevet indsnævret til menneskelige individer, hvilket understøtter en konkurrerende teologisk model, der forestiller to supervæsener, Gud og menneske, der kæmper om dominans; det vil sige, to (mandlige) væsener, der kun er marginalt beslægtede, meget uafhængige, stærkt antropocentriske, der kæmper om den kontrollerende magt (McFague 2013, 2021).

Som sjælesorgsteolog blev min “klima-opvågningen” en anledning til at genbesøge teologi samt den feministiske sjælesorg (Johannessen 2015b). I det lys at feministisk teologi allerede for en del årtier siden adresserede øko-tænkningen, må et centralt spørgsmål i sjælesorgen således genrejses: Hvordan kan vi forstå begrebet omsorg – Guds omsorg? Netop Sallie McFague eksperimenterede med alternative og nye sprog for Gud og insisterede på behovet for at finde metaforer, der adresserer den planetariske dagsorden – i håb om, at andre handlinger kan følge (McFague 2008). Ifølge McFague bliver vi os selv ved at anerkende vores radikale afhængighed af Gud og vores planet. Det, McFague præsenterer, er en “down to Earth”-teologi. Hun foreslår en talen om Gud, hvor Gud ikke er overnaturlig og fjern, men hvor Gud og verden er helt tæt forbundet med hinanden. “I verden som Guds krop er Gud kilden, midtpunktet, ånden for alt, der lever og elsker”. På denne måde er Gud permanent og “kropsligt” til stede for os, alle steder

og tider i vores verden. Enhver skabning tager del i Guds liv, som er *in medias res*. Mennesker skal ikke “regere”, men være medansvarlige for verden (sml. 1 Mos 1,27).

Pointen er her, at min interesse for klimasjælesorg blev vakt, da jeg blev klar over, hvor indfiltret jeg er i antropocentriske tænkings- og handlingsmønstre, og som det er nødvendigt, at jeg forsøger at bryde. – Et uddybende hjælpespørgsmål i vores lille basisøvelse kunne her være: Hvilke systemer er du mon formet og præget af?

Det andet spørgsmål er: Hvorfor nytter det, og hvor kan du gå hen med det?

Siden min klima-opvågnen har jeg gennemgået perioder med et mix af skyld, sorg, aggression, en slags desperation. Det bliver jeg til stadighed ramt af. Helt konkret begyndte jeg i min private sfære – og forsøger gentagende at tage fat i egne mønstre. Fanatisk affaldssortering, genbrug, nægte at købe unødvendige ting, at undgå de firbenede og andre CO2-tunge spiser, granskning af varedeklARATIONER, elbil – dvs. handlinger, der umiddelbart ligger lige for – og forsøger at opmuntre folk omkring mig til at gøre noget af det samme. Sallie McFague har beskrevet, hvordan de fleste religioner tilbyder husregler for, hvordan man lever godt på denne planet; hun opsummerer dem som følger: (1) tag kun din andel, (2) ryd op efter dig selv, og (3) hold huset i god stand til fremtidige beboere (McFague 2021).

Samtidig er det blevet tydeligt for mig, hvor vigtigt det er – for ikke at blive handlingslammet eller synke helt ned i et sort hul – at netop sorgen får lov at få plads. Filosofen Judith Butler har understreget, at man sørger, når man accepterer, at man vil blive forandret af det tab, man gennemgår – og muligvis blive forandret for evigt (Butler 2004). Hun hævder, at sorg har at gøre med at “underkaste sig en forvandling” – hvis fulde resultat man ikke kan vide på forhånd. Butler bemærker også sorgens relationelle eller kollektive karakter: “Tab har gjort os alle til et svagt ‘vi’ “ (Butler 2004, se Johannessen-Henry 2016a). Hvis vi har tabt, har vi begæret og elsket, og vores forhold til andre bærer os “på måder, der udfordrer selve forestillingen om os selv som autonome og i kontrol”.

For mig er der især to ting, der virker som opbyggelige hverdagspraksisser i det virvar af reaktioner, som klimaforandringerne udløser:

1) Miller-McLemore peger i tråd med andre teologiske tekster på det at genopdage den barnlige tilgang til verden (2020). For mig hjælper det at iagttage små liv, når jeg sidder på min jernterrassetrappe ud til gårdhaven og kigger på forskellige fugle bade og drikke i mit kunstigt installerede fuglebad, ukrudtet mellem småstenene, nipper til min yngste datters øko-bed og holder øje med, om "mit" pindsvin har været forbi for at spise kattemaden. Man kunne kalde det en slags hverdagsbønspraksis. At madtilberedning og madindtag med familie og venner har fået en anden omsorgsfuld og meditativ karakter. – Og når jeg stille med store ører lytter med i mine voksne ungers samtaler udi klima-økonomi.

2) At bruge mit arbejde som et redskab til at være i kontakt med andre om klima(sjæle)sorg indgyder mening og opbygger. I både undervisning, forskning og sjælesorgssamtaler giver det modstandskraft at agere som hinandens vidner. Ashlee Cunsolo forklarer det sådan:

This shared witnessing allows the opportunity for individuals to connect with shared responsibility of this grief from a global process, and to understand this mourning as personal, political, and ethical, illustrative of the injustices perpetuated against the other-than-human world by human actions and illustrative of the injustices experienced by those who currently bear the burden of this type of mourning (Cunsolo Willox 2012).

I kraft af 'vi'et (jf. Butler 2004) kan man gensidigt huske hinanden på, at man altid allerede er inden i økosystemet – i et net eller netværk af relationer. Et tillægsspørgsmål kunne her lyde: Hvilke måder at være til på eller handlinger kunne måske give dig fornemmelsen af at være med "det-mere-end-menneskelige" i hverdagens daglige trummerum?

Det tredje og sidste spørgsmål er: Hvor går vi hen herfra? – Eller til læseren kunne jeg spørge: Hvilken lille stump kan du måske tage med herfra artiklen og rumle videre med?"

Selv rumler jeg videre med, hvordan jeg kan bidrage til det at være kirke på nye måder. Vedvarende at forsøge at samle nogle indsigter op – fra æld-

gamle teologier såvel som fra fx de post-koloniale – og udvide bagagen. Som sjælesorgsteolog handler det for mig om fortsat at gå på opdagelse sammen med andre. Have øje for det-andet-end-menneskelige: i samtaler, i bønner, kirkelige handlinger og prædikener. Lade dyr, planter, jorden under fødderne, og omgivelser i det hele taget, blive en bevidst medspiller i det opbyggelige arbejde i forskellige typer af nærværs- og samtalefællesskaber – og i praksis lade os hjælpe af omgivelser, som naturligt gør det muligt at mærke omsorg for verden. Her har en inspiration for mig bl.a. været en studentpræsts deling i en interviewsamtale om sin tilbagevendende sjælesorgs-praksis med studerende under åben himmel – som jeg vil dele her:

Det med klimaet kan føles ret abstrakt – fordi vi jo herhjemme ikke for alvor er ramt af klimaforandringerne. Jeg artikulerer det nogen gange, når vi er ude på vores mos og svampe-ture, som jeg arrangerer. Jeg forsøger at gøre folk interesseret i naturen. Det man ved noget om, det holder man også mere af. Det man holder af, det er man også interesseret i at vide noget om. // Så hvis man kan lære folk at blive glade for biodiversitet ved rent faktisk at lære dem, at der findes flere end én fugl, men at der er mange forskellige slags, og at det faktisk er muligt at lære navnene på dem, og at man kan se dem i naturen og gå op i det – eller planter og blomster – og at det liv, der foregår, er interessant. At måden mos gror på og formerer sig på og lever på er yderst interessant om end fremmedartet for os. At vække den nysgerrighed på natur. Ved at benævne al ting. At bringe spørgsmålet op på turen til at gå og filosofere over: Giver det rent faktisk en større naturforståelse og gør ens relation til naturen anderledes, at man kan sige: “Hov!, det var en skarv, der fløj der!”, frem for: “Der kom lige en fugl”. – Hvad gør det, at det benævnes? Jeg tror, at det spiller en ret stor rolle. // Biodiversitetskrisen Min begejstring for naturen hænger sammen med den kristne forestilling, det er ens forbandede pligt at redde verden – når man bliver så optaget af en fugl, ja, så forpligter kærlighed – når man elsker

noget, kan man ikke lade være med at gøre gode gerninger
(Citat hentet fra Johannessen 2022).

Afrunding

Jeg vil runde af ved at repetere spørgsmålet fra artiklens start: Hvordan kan vi se – mærke, høre og gøre – ting anderledes? Vi er nødt til at eksperimentere med radikalt nye måder at tænke og leve på, fordi det nuværende (vestlige) paradigme er i en tilstand af udmattelse, udtømming og død. Som Owusu-Ansah prægnant formulerer det i deres bidrag i *Mother Earth, Mother Africa and theology*: “Currently, there is the need for a change in our attitudes and behavior. Religious leaders play a role in attitudinal change and can do so through advocacy and education towards environmental sustainability” (Owusu-Ansah og Owusu-Ansah 2021). Vigtigt er her i den nærværende sammenhæng, at rollen som sjælesørger ikke blot handler om at fremme følelsen af accept af døden som følge af klimakrisen – i tro og håb på frelsen. Sjælesørgerens egen klimarejseerfaring i åbenhed for sit ophav og sin omverden – gennem fælles vidnesbyrd, transformation og teologisk gentænkning af omsorg – har betydning for den mere-end-menneskelige kæren, der kan gødes i sjælesørgerisk praksis – som kan nære fornemmelsen af forbindelse og bånd, taknemmelighed for og kærlighed til skabelsen og åbne for modet og rummene til handling hen imod klimaretfærdighed.

Litteratur

Boisen, Anton [1936] 1971: *The Exploration of the Inner World: A Study of Mental Disorder and Religious Experience*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Budziszewska, Magdalena, og Jonsson, Sofia Elisabet 2021: “From Climate Anxiety to Climate Action: An Existential Perspective on Climate Change Concerns Within Psychotherapy”. *Journal of Humanistic Psychology*.

- Butler, Judith 2004: *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. London: Verso.
- Cooper-White, Pamela 2004: *Shared Wisdom: Use of the Self in Pastoral Care and Counseling*. Minneapolis: Fortress Press.
- Cooper-White, Pamela 2015: "On Listening: Taming the Fox". I *Transforming Wisdom*, red. Filicity B. Kelcourse og K. Brynolf Lyon. Eugene, Ore.: Cascade Books, 28-43.
- Cunsolo, Ashlee og Landman, Karen 2017: "Introduction: To Mourn Beyond the Human." I: *Mourning Nature: Hope at the Heart of Ecological Loss and Grief*, red. Ashlee Cunsolo og Karen Landman. Montreal: McGill-Queen's University Press, 3-26.
- Cunsolo Willox, Ashlee 2012: "Climate Change as the Work of Mourning". *Ethics and the Environment* 17, 2: 137-164.
- Graham, Elaine 2014: "Feminist Theory". I *The Wiley Blackwell Companion to Practical Theology*, red. Miller-McLemore, Bonnie J. West Sussex: Wiley Blackwell, 193-203.
- Haraway, Donna 1988: "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". *Feminist Studies* 14: 575-599.
- Johannessen, Christine Tind 2026: "Climate Grief and Transformation: Deepening Pastoral Eco-Theological Grief Care Through Self-reflection, Witnessing and Narrative Practice". *Journal of Pastoral Theology*, 35, 2.
- Johannessen, Christine Tind 2024a: "Love and Reparation: An Approach to Climate Pastoral Care." *Pastoral Psychology* 74, 1: 131-157.
- Johannessen, Christine Tind 2024b: "Hvad kan sjælesorg?". I *Kirken i dag*, Kirkefondet, 24-25.
- Johannessen, Christine Tind 2023: "Mentaliseringsinspireret pastoral supervision". *Tidsskrift for Sjælesorg* 2: 219-249.
- Johannessen, Christine Tind 2022: "Belonging to the World Through Body, Trust, and Trinity: Climate Change and Pastoral Care with University Students". *Religions* 13, 6.
- Johannessen, Christine Tind 2021: "Sjælesorg: Skam, følelser og Guds bevægelse. Nærvær, mentalisering og kristologi som samtalegreb i sjælesorgspraksis".

- I *Skam – Et forsømt aspekt ved kristendommen*, red. M. G. Christoffersen og K. S. Nielsen, København: Eksistensen Akademisk, s. 253-281.
- Johannessen, Christine Tind; McCarroll, Pamela og LaMothe, Ryan 2025: "Pastoral Theology and the Climate Crisis: Introduction to a Special Issue". *Journal of Pastoral Theology*, 35, 2: 75-80.
- Johannessen-Henry, Christine Tind 2018: "Fællesskab og håb: Mentalisering som sjælesørgerisk greb i begravelsessamtalen". *Kritisk forum for praktisk teologi*, "Sjælesorg", 151: 44-69.
- Johannessen-Henry, Christine Tind 2017: "Listening for Safe Places: Networks of Playing and Chalcedon in Disaster Pastoral Care". *Dialog: A Journal of Theology* 56, 4: 337-351.
- Johannessen-Henry, Christine Tind 2016a: "Sjælesorg for tabets 'vi': Hverdagstroens heterodokse undergrund i teologisk ortodoksi". *Kritisk forum for praktisk teologi*, "Levet tro", 146: 41-57.
- Johannessen-Henry, Christine Tind 2016b: "The Materiality of Presence: Psycho-Theological Entanglement of Objects in Disaster Pastoral Care". *Journal for Pastoral Theology* 26, 3: 195-214.
- Johannessen-Henry, Christine Tind 2015a. *Kræften og kraften. Hverdagskristendom i et netværksteologisk perspektiv*, København: Anis.
- Johannessen-Henry, Christine Tind 2015b: "Kvinder, kompleksitet og kreativitet: Feministisk sjælesorg som teoretisk genre og praksis". *Kritisk forum for praktisk teologi*, "Feministisk teologi, nu!", 142: 80-95.
- Johannessen-Henry, Christine Tind 2015c: "Katastrofens sjælesorg: Den treenige Gud mellem metal, lig og plastik". *Kritisk forum for praktisk teologi*, "Katastrofens Teologi", 141: 39-65.
- Johannessen-Henry, Christine Tind & Iversen, Hans Raun, red., 2019: *Mangfoldet tro og sjælesorg. Multiplicitet som vilkår for mennesker, møder og samtaler*, København: Eksistensen Akademisk.
- Klein, Naomi 2014: *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate*. New York: Simon and Schuster.

- LaMothe, Ryan 2022: *Pastoral Care in the Anthropocene Age: Facing a Dire Future Now*. London: Lexington Books, Fortress Academic.
- LaMothe, Ryan 2016: "This Changes Everything: The Sixth Extinction and Its Implications for Pastoral Theology". *Journal of Pastoral Theology* 26: 178-94.
- McCarroll, Pamela R. 2022: "Embodying Theology: Trauma Theory, Climate Change, Pastoral and Practical Theology". *Religions* 13, 4.
- McFague, Sallie 2021: *A New Climate for Christology. Kenosis, Climate Change, and Befriending Nature*. Minneapolis: Fortress Press.
- McFague, Sallie 2017: "Reimagining the Triune God for a Time of Global Climate Change". I *Planetary Solidarity: Global Women's Voices on Christian Doctrine and Climate Justice*, red. Grace Ji-Sun Kim og Hilda P. Koster. Minneapolis: Fortress Press, 101-118.
- McFague, Sallie 2013: *Blessed are the Consumers: Climate Change and the Practice of Restraint*. Minneapolis: Fortress Press.
- McFague, Sallie 2008: *A New Climate for Theology. God, The World, and Global Warming*. Minneapolis: Fortress Press.
- Miller-McLemore, Bonnie J. 2022: "Climate Violence and Earth Justice: A Research Report on Practical Theology's Contributions". *International Journal of Practical Theology* 26, 2: 329-66.
- Miller-McLemore, Bonnie J. 2020: "Trees and the 'Unthought Known': The Wisdom of the Non-Human (or do Humans Have 'Shit for Brains?')". *Pastoral Psychology* 69, 4: 423-443.
- Miller-McLemore, Bonnie J. 1996: "The Living Human Web: Pastoral Theology at the Turn of the Century". I *Through the Eyes of Women: Insights for Pastoral Care*, red. Jeanne Stevenson-Moessner. Minneapolis: Fortress Press, 9-26.
- Owusu-Ansah, S. og Owusu-Ansah, B.-J. 2021: "Women, religion and sustainable development: Redeeming the environment for human survival". I *Mother Earth, Mother Africa and theology*, red. S. S. Chisale og R. Robson Bosch, *HTS Religion & Society Series* 10: 45-62.

Pihkala, Panu 2020: "Anxiety and the Ecological Crisis: An Analysis of Eco-Anxiety and Climate Anxiety". *Sustainability* 12, 19.

van Nieuwenhuizen, Adrienne, Kelsey Hudson, Xiaoxuan Chen og Alison R. Hwong 2021. "The Effects of Climate Change on Child and Adolescent Mental Health: Clinical Considerations". *Current Psychiatry Reports* 23: 88.

Christine Tind Johannessen, lektor, ph.d., i sjælesorg ved Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter, konsulent i Helsingør Stift ved Hum-Praksis-projektet "Sorgens Have" (støttet af Velux Fonden), og beredskabspræst i Region H, Københavns Stift. E-mail: ctj@km.dk